

A «SZILÁGYI ÉS HAJMÁSI» MONDA ÉS TÓTNYELVÜ FORDÍTÁSA.

A *Szilágyi Mihály és Hajmási László históriája* c. mondát a magyar tudományos irodalom már több, mint száz éve tárgyalja, a nélkül azonban, hogy kutatásainak eredményeivel véglegesen meg tudná magyarázni e nagybecsű költemény eredetének kérdését; mióta Toldy Ferenc közölte (1828.), számos tudósunk fejtette ki véleményét, sorakoztatta fel érveit a maga igazsága mellett, de az oly alapvetően fontos kérdések, mint ki, hol, mikor, mily körülmények között írta, mindmáig felelet nélkül maradtak, s nyilvánvaló tények helyett meg kell elégednünk valószínű feltevésekkel. A költemény eredete kapcsán oly feltevések is merültek fel tót és cseh részről, szintén már majd száz év óta, hogy régi elbeszélő irodalmunknak ez az igen értékes alkotása — tót eredetű históriás éneknek egyszerű, szolgai fordítása. Bár e feltevést érvekkel megtámogatva, bizonyosságnak iparkodtak feltüntetni, nem lesz nehéz bebizonyítani, hogy a költemény eredetije magyar, a tót históriás ének pedig fordítás — a magyarból.

Ismeretes, hogy a *Szilágyi és Hajmási* monda két változatban maradt ránk: két XVII. századi kéziratban. «A régibb szöveg az 1638 körül összeírt s most az Akadémia kéziratárában őrzött Csoma-kódex 120^b—122^b lapján levő 1—72. verssor; mikor Jankovich Miklós lemásolta, akkor még teljes volt, de a 73—99. verssor most csak a M. N. Múzeum-i másolatban (XVI. századi magyar versek 237. Quart. Hung.) a 303—4. lapon van meg.»¹ Az Akadémia kéziratárában ugyanerről van még egy másolat a Toldy-féle *Corpus Poetarum* (II. 1—9. fogás) számára Virág Istvántól 1827-ből.

A másik kézirati szöveg a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumban őrzött Vasady-kódex 106^a—111^a lapján van: *CANTIO PVLCH-ra De filagi Mihaliru(-l) et hagimasi laftorol* címmel. A két szöveg főként abban tér el egymástól, hogy a Vasady-kódexben az ének 24. sora (vagy 8. versszaka) után 51 olyan verssor (17 versszak) következik, Szilágyi fohászkodása, amely nincs meg a Csoma-kódexben — de azért a szöveget nem érezzük különösebbképen csonkultnak. A másik különbség az, hogy

¹ Magyar Könyvszemle 1916. 77. l.

az évszámoknál a Csoma-kódex 1571, a Vasady-kódex 1561-et adja a szerzés évéül. Fontos még, hogy a versszakok össze vannak keverve az énekekben, s az 5. után eredetileg a 9—25., ezután 6—8. s utána a 26—50. versszak következett; a 23—24. versszak sorrendjét is fel kellene cserélni. Dézsi Lajos a bővülést, Szilágyi fohászzkodását, későbbi betoldásnak tartja, mondván: «valamelyik másoló így akart vallásos színezetet adni az elbeszélésnek, melynek Csoma-kódexbeli szerkezete (az ellaposító betoldás elmaradása miatt) költőibbnek mondható.»¹

Vele ellentétben Honti János azt hangoztatja,² hogy ez a többlet nem interpolatio, «hiszen nagyon is illik ehhez a szellemhez és stílushoz; a Csoma-kódex vagy az ennek alapul szolgáló szöveg jobbizlésű másolója hagyhatta csak el ezt a részt és tette ezáltal élvezhetőbbé a költeményt...» Azt hisszük, inkább Honti felfogása a helyes. Egyrészt ez a «betoldás» nem viseli magán az önálló vallásos ének jellegét; minden sora Szilágyira vonatkozik, ha meglehetősen nagy általánosságban is; Szilágyinak eszébe jut régi vig élete, de az Úr megbüntette őt számtalan vétkéért; ígéri, hogy megjavul, csak szabaduljon ki. Kár, hogy a költő nem részletezi bűneinek sokaságát, talán többet tudnánk meg Szilágyiról és a költeményről is. De Honti álláspontját igazolja az a körülmény is, hogy a Vasady-kódex — amely a romlatlanabb szöveget őrizte meg — egyházi énekeket és vallásos tárgyú elbeszélő költeményeket tartalmazó énekes könyv³; az ő vallásos szellemének igen megfelelt ez az erkölcsi célzatú, tanulságokkal teli költemény: be is másolta a többi vallásos vonatkozású énekek közé. De e mellett tanuskodik a Csoma-kódex megrövidített szövege is; Dézsi szerint a kézirat nem csonka: nézzük meg a két strófát, amely közé «bemásolták» Szilágyi fohászzkodását:

Nagy fohászzkodván keserűséggel ez szót mondja vala:
«Észlendő ez nap úri házamnál vígan lakom vala,
Én vén atyámmal és vén anyámmal, hajadon hűgommal.»

Azért akkoron császár leánya kikönyöklött vala,
Palota ablakáról ő óhaját hallja vala,
Ő termetire az Szilágyinak felgerjedett vala.

A továbbiakban azután elmondja, hogy elmegy az ifjakhoz, vigasztalja Szilágyit, megígéri neki, hogy, ha őt megszökteti Magyarországra s ott feleségül veszi, kiszabadítja őket a börtönből. Érezzük a hatodik strófa alapján, hogy a két versszak között hézag van. Ha föltesszük azt is, hogy a császár leánya már régtől fogva tudott az ifjak létezéséről és gyakran

¹ RMKT. VII. 378. l.

² *A Sz. és H. monda szövegtörténete*. IK. 1930. 309. l.

³ L. ismertetését az IK. 1913. 14—27. l.

beszélt velük, noha a szövegben erről nincsen szó, sőt ez azt mondja: akoron (t. i. amikor Szilágyi énekelt) — még akkor sem valószínű, hogy a leány Szilágyinak erre a néhány szavára ment volna hozzá és szeretett volna belé; előbb talán meg kellett részletesebben ismernie az ifjú sorsát — ez meg épen Szilágyi énekében van benne. Az előző 12. sor ezt mondja: «Kobza kezében, keserves nótát azon veri vala.» Ez a nóta csak két sorból állana? S hogy ezt a rövid lélegzetű nótát előadja, mindjárt kobozkíséret kell hozzá? Itt valószínűleg egy hosszabb terjedelmű dálnak kellett következnie. Erre utal a 17. sor: «. . . ő óhajását leány hallja vala,» pedig ebben a két sorban Szilágyi mit sem óhajt, csak szomorúan emlékezik a régmúlt hazai szép napokról! Az ismeretlen másoló még arra sem engedett időt neki, hogy kiemlékezze magát, nemhogy a jövőre vonatkozó óhajait előadja. Ez a kis zökkenő csak úgy magyarázható, hogy Szilágyi énekét a költemény szerves részének tekintjük, ahol részletesen megvan Szilágyi óhajtása is, s csak ez után következhet a császárléány ajánlata.

Egészen bizonyosnak tartjuk, hogy a Vasady-k. őrizte meg az éneknek nemcsak teljesebb és romlatlanabb, hanem régiebb szövegét is.

A *Szilágyi és Hajmási* először Toldy Ferenc adta ki a Csoma-kódex szövege alapján Jankovich másolatából (*Magyar költői régiségek*, 1828.), a Vasady-kódex szövegét Szilágyi Áron tette közzé a RMKT. VII. kötetében; ennek jegyzeteiben pedig Dézsi Lajos közölte a Csoma-kódex-beli változatot, megállapítva a két szöveg eltéréseit is.

A tót irodalomban is van egy hasonló című, a magyarral tartalom, versforma szempontjából szinte megszólalásig megegyező históriás ének.

A tót *Sziládi a Hadmázi* olyan közel áll az egyik magyar változathoz, a Csoma-kódexben olvashatóhoz, hogy a magyar-tót nyelvek ismerői habozás nélkül megállapíthatják már az első strófák után, hogy itt csak fordításról lehet szó. Hogy a kettő közül melyik az eredeti és melyik a fordítás, az majd dolgozatunk folyamán kiderül.

A tót éneknek is két kéziratos szövege van. Az egyiket Lauček Imre, pilai (Kis-Hont megye) evangélikus lelkész fejtette ki egy kódex fedeléből (Kollár közlése: Zpiewanky 45. l.) s Kollár adta ki a *Národnie Zpiewanky* I. kötetének 45–52. lapján (Buda, 1834.) A kézirat csonka, csak 31 versszak van meg, s így az eredetileg utolsó strófa hiányában nem tudjuk megállapítani a szerzés idejét. Kollár ugyan az 1460-as évszámot írja a cím mellé — de minden megokolás nélkül.¹ (Buda, 1835.)

¹ Kétségkívül tudatosan megtévesztő szándékkal; így akarván igazolni a tót ének korábbi keltét! Szerk.

Közölt jegyzeteiben (463—64. l.), Toldy szövegközlésére hivatkozva, lefordítja a magyar és német szöveg alapján a hiányzó két strófát, a záró versszakkal együtt, és utána fölényesen kijelenti Kollár, hogy «a magyar fordító egy más eredeti alapján készítette, kétségtelenül a tót eredeti után, amit ő, bizonyára nemzeti büszkeségből, beismerni és megnevezni szégyenlett.»

Erthető, hogy Kollárnak ezt a megokolás nélkül odavetett állítását nem hagyta szó nélkül a magyar tudomány: Kardos Albert a *Nemzet* c. napilap 1884. okt. 29-i számában plágiummal és misztifikációval vádolja meg Kollárt, mondván: a «Kollár-féle *Michal Šiládi a Václav Hadmáži* (1460) nem tót költő agyában született, a tót nép ajkán soha nem hangzott, nem annyira kódex-fedélből fejtetett ki, mint inkább Toldy *Magyar költői régiségeiből* fordítottatott a harmincas évek elején». Kardos érvelését azonban meg látszott döntenit az a tény, hogy a tót irodalomtörténet egy új *Šiládi a Hadmáži* kéziratot talált 1560-ból, amely tehát egy évvel idősebb a Vasady-kódex kézirat-szövegénél.

Ezt a kéziratot Vladimír Houdek találta meg 1892-ben a túrmezei kancionáléban, amelyet J. L. Holuby, Trencsén vm. seniora (?) küldött meg Houdeknek. Azelőtt (1892-ig) Miaván őrizték, azóta pedig az olmützi Múzeumegyesület tulajdona. A szöveget Liborčén János túrmezei evangélikus tanító (rektor) 1684-ben másolta a kancionáléba, amely ezen kívül még egyházi és históriás énekeket is tartalmaz. (Ismertetése a *Moravské Ornamenty* III. füzet 83—98. l.)

A kéziratot Houdek a *Časopis Matice Moravské* XVI. évfolyamában egy cikk (106—114. és 199—209. l.) keretében közli s egyben összehasonlítja a Kollár-féle variánssal, megvizsgálva az egész *Szilágyi és Hajmási*-kérdés irodalmát. Mindenekelőtt elhárítja a Kardos Albert hangoztatta misztifikációt, s igazolja Kollárt a kézirat valódiságát illetőleg; másrészt tovább megy következtetéseiben. Feldolgozza az idevonatkozó addigi irodalmat — nem ismerve még, természetesen, a Vasady-kódex-féle változatot és az újabb dolgozatokat — és mert a két nyelvű szöveg egymással úgyszólván szószerint egyezik, megállapítja, hogy egyiket fordították a másikról, s mivel egyrészt a tót kézirat-szöveg tizenegy (most már tudjuk, hogy csak: egy) évvel idősebb, másrészt mindkét magyar szöveg azt mondja, hogy egy ismeretlen poeta verséből dolgozott — míg a tót erről nem szól — Houdek azt a következtetést vonja le, hogy a «poétának ő verse» még mind a mai napig ismeretlen lévén, a tót költemény az eredeti 1560-ból, s ezt egy magyar szerző, a szendrei ifjú, 1571 (1561)-ben fordította le. A tót költemény eredetét úgy magyarázza, hogy vagy valóban megtörtént esemény alapján vagy valamely régiebb elbeszélés nyomán írta az illető ismeretlen tót költő.

Mielőtt megvizsgáljuk, megállja-e helyét Houdek érvelése, állapítsuk meg először, Honti János kutatásai alapján (*A Sz. és H. monda rokonai és eredetkérdése*),¹ hogy az európai mondakincsből tizenhat oly mondat lehet összehordani, amelyekben a tárgy (két ifjú vagy barát küzdelme egyazon leányért) közös. Szerinte ezek mind az ősgermán Hilde-mítoszra mennek vissza, onnan került a mítosz a viking-, majd a nibelungen-világba, azután átszármaozott Lengyel- és onnan Magyarországra. Honti úgy véli, hogy a monda először a magyarországi szerbeknél vert gyökeret s ott kétirányú fejlődést mutat. Az egyik irány tele van természetfölötti elemekkel, a másik — a törökkel való harcok következtében — heroikussá lett, s a harcok elfelejtették a monda mitikus elemeit. A magyar nép a délvidéki szerbektől hallhatta a monda motívumát, s történelmi alapját ama történelmi tények szolgáltatták — kibővítve esetleges helyi hagyományokkal — amelyeket Thúry József kutatott fel.² Híven tükrözi-e ez a tanítás a magyar monda eredetét, ne kutassuk; azt elfogadhatjuk tényül, hogy maga a tárgy európai vándormese.

Még fontosabb ránk nézve, hogy Honti János egy másik dolgozatában³ közös alapvázra igyekszik hozni a Sz. és H. tárgykörébe tartozó magyar mondákat: a két székely balladát (Magyar Népköltési Gyűjtemény I. 158. l. és 160. l.), Gegő Elek kománfalvi feljegyzéseit⁴ (M. N. Gyűjt. I. 556. l. EPhK. 1885. 593. l. és RMK T. VII. 374. l.) és a Szendrei névtelen feldolgozását. Honti szerint mind a három egy közös, nagyobb terjedelmű elbeszélő költeményre megy vissza, amely később tartalmában, feldolgozásában, előadásmódjában hasonult a magyar népballádák típusához. Meg is kísérli rekonstruálni ezt a feltételezett eredeti alapszöveget, amelyből az előbbi három variáns alakult. E variánsoknak egymáshoz való tartozása, egymással való rokonsága annyira nyilvánvaló, hogy kétségtelen: a Szendrei névtelen ugyanabból az élő szövegből merített, amelynek későbbi változatait bírjuk a XIX. sz. folyamán feljegyzett népekekben. Az eredeti népénekéről semmi adatunk sincs, így nem lehet megállapítani, mikor keletkezett. Csak hozzávetés tehát, ha Honti a XV. és XVI. sz. fordulójára teszi a költemény keletkezését.

A monda tehát — s ezt kétségtelené teszi a Honti megállapította három, ill. négy változat — a magyarság körében elterjedt és népszerű volt már a XV—XVI. században. Ez ugyan még nem bizonyítéka annak, hogy magyar ajkon termett — de megadja a lehetőségét, sőt valószínűségét. Houdek azonban,

¹ Ethnographia 1930. 25—37. l.

² Thúry József: *Sz. és H. hitóriája*. IK. 1893.

³ Honti J.: *A Sz. és H. monda szövegtörténete*, IK. 1930. 304—321. l.

⁴ Gegő Elek: *A moldvai magyar telepekről*. 1838. 80. l.

s közlésének ismertetése kapcsán Skultéty,¹ azt állítják, hogy a Szendrői névtelen éneke nem eredeti magyar termék, hanem a tárgyalt tót vers fordítása. Megáll-e ez a tanítás? Vizsgáljuk meg először Houdek érveit.

Houdek első kettős érvét az utolsó vesszaktól meríti. Ez magyarul így szól:

Ezeröttszázban és hetven² fölött írának egyben,
Egy ifjú szörzé vala últében Szöndörö várában,
Egy poétának az ő verseiből, szomorú szívében.

A tót szöveg megfelelő része:

Roku tisiciho a petisteho a šestdesateho,
po Svatem [Duch]u ten prvny tyden do kroniky zepsal
jeden mladeneč k svej veselosti sobe prosevoval.

A tót nyelvű variáns 1560-ból való, tehát 11, ill. egy évvel korábbi, mint a magyar — ez az egyik érv; a másik: a magyar költő «egy poétának a verseiből» szerző, míg a tót erről említést sem tesz. Houdek szerint tehát eredeti a tót — mivel ez a régibb — s egyúttal ez a «poétának ő verse» is, amelyikből a magyar fordító dolgozott. Perdöntő bizonyíték — de csak akkor, ha feltesszük, hogy a magyar szövegek, amelyek, tudjuk, nem az eredeti fogalmazást őrizték meg, híven adják, amit forrásukban találtak. De erről szó sem lehet, hiszen az egyik variáns az 1561-es, a másik az 1571-es évet jelöli meg a szerzés időpontjául — az évjelzés nyilvánvalóan a másolótól ered, annak változtatására utal. Ez a változtatás épen nem egyedül álló jelenség. Tudjuk, hogy az énekszövegek meglehetősen ingadozók, s épen az utolsó versszak van — már helyzeténél fogva is — leginkább kitéve változásoknak, kivált a másolók önkényeskedéseinek; az utolsó versszak szolgált u. i. arra, hogy a szerző esetleges magánközleményeit elmondja. Viszont a másolóknak is szokott mondanivalójuk lenni, s a szerzőt megmásíthatják, sőt esetleg a saját nevüket írják oda³ vagy megváltoztatják az ének keltét jelző évszámot. Így fogva fel a dolgot, igazán nem adhatunk tejes hitelt az utolsó versszaknak, s nincs okunk, sőt jogunk sem, ragaszkodni ahhoz a gondolathoz, hogy a magyar szövegek évszáma az ének keletkezésének időpontját adja meg. Szóval abból, hogy a szövegek tanuskodása szerint a tót éneket 1560-ban a magyart 1561-ben és 1571-ben jegyezték le, épen nem következik, hogy a tót szöveg eredete meggy legmesszebbre vissza.

¹ Slovenské Pohl'ady 1892. 495 l.

² Vasady-k.-ben: hatvan.

³ L. pl. a Vasady-kódex egyes másolót a másolt költemények után odairják: «Finis per me, Mindszenty Máté» etc.

Mint másolat, a tót a legkorábbi,¹ igyekezzünk tehát ennek alapján megállapítani, mi volt az eredeti utolsó versszakban. Az első sor kétségkívül a szerzés évszámát tartalmazta (amely azonban sem 1571, sem 1561, de talán még 1560 sem volt), a második az év közelebbi pontját jelölhette meg, minden bizonnyal pünkösdi tájkát; erre utal a tót variánsán kívül az a körülmény is, hogy az egész cselekvény akkor indul meg (egy időkorban pünkösdi napjára hogy jutattak vala): ezzel is az előadás valószínűségét akarta emelni; a harmadik sor pedig a szokásos formulát: egy ifjú írta a saját mulatságára; itt volt talán Szendrő és a «poéta ő verse» is. Hogy a tótnak nincs benne a «poéta ő verse», sem Szendrő, de viszont ott van pünkösdi napja, arra vall, hogy az kétségkívül megvolt a magyar eredetiben, míg a másik kettő csak meglehetett, de a tótból kiszorult, mert nem telt a versből. Viszont a tótnak az a közlése, hogy «do kroniky zepsal», (a krónikába leírta valamiről) arra céloz, hogy ez az egész utolsó versszak talán nem a költemény szerzőjétől, hanem első leírójától származik; az egész költeményt ugyanis az énekmondó adta elő, énekelte el («ha meghallgatnátok»), s csak később írta le valaki, akinek megtetszett: az szerzett írást róla. Talán erre céloz az a bizonyos szendrei ifjú, amikor a «poéta ő verséről» szól. Ilyesmikre kell gondolnunk, amikor az utolsó versszakot olvassuk, s mielőtt hitelt adnánk eme kétes adatoknak. Épen azért nem fogadhatjuk el döntőnek Houdek érvelését, mert érvei bizonytalanok: homokra épít.

Houdek másik 'hatásos' érvét a tót szöveg eredeti volta mellett a 15. versszakban találja: «Nagyszombat felé az farkasokkal szöröncsét próbálni». A magyar szövegben azt állítja, a Nagyszombat érthetetlen, nem lehet más, csak Trnava fordítása. Ez a sor valóban homályos; miért szerepel Nagyszombat, s mik vagy kik azok a farkasok?² Olyan kérdések, amelyekre nehéz a kielégítő felelet. Houdeknek ez a érve azonban visszafelé süll el: épen azt cáfolja meg, hogy a magyar szöveg a tót fordítása. Ha ugyanis megvizsgáljuk a tót fordítást, azt találjuk, hogy a «farkasokkal» kimaradt belőle — nyilván a tót fordító sem értette, miről van szó, ezért egyszerűsítette le; de nincs meg a tót szövegben a Nagyszombatnak megfelelő Trnava sem — pedig a tót másolat régibb a két magyar variánsnál; Nagyszombat helyén ott Uhorská Zem (= Magyarország) van — Magyarországot más hely is Uhorská Zemmél fordítja. Bizonyí-

¹ Nem tudom, látta-e valaki a cseh és tót tudósokon kívül a Houdek közölte ének eredeti kéziratát. Pusztán gyanú ugyan részemről, de úgy érzem ki kell mondanom: egészen bizonyos az, hogy a kéziratban az 1560-as évszám szerepel? Ha Kollár csak úgy kapásból 1460-ra tette az ének keletkezését, nem lehet-e Houdek közlésében az 1560-as évszám 'téves olvasat' — vagy épen szándékosan téves olvasás? Szerk.

² Helyesebben: miért nevezi a törököket farkasoknak? Szerk.

tani sem kell, hogyha a tót szöveg volna az eredeti a maga Uhorská Zemjével, ebből semmiképen sem lehetne megfejtetni a magyar szöveg Nagyszombatját: miért helyettesítette volna a magyar «fordító» Magyarország nevét ezzel a városnévvel? Ez a helynév csak úgy kerülhetett a magyar szövegbe, hogy forrásában Tirnovo ~ Tirnava volt, ennek a Magyarország déli határához közel fekvő bolgár városnak neve, s valamelyik későbbi énekmondó — tudva azt, hogy a tót Trnava és a latinósított Tyrnavia magyarul Nagyszombat — magyar helynévvel helyettesítette a szlávot, habár Nagyszombatnak semmi köze sem volt az eseményekhez. A magyar szöveg akkor lehetne fordítás, ha a tótban Trnava állana! Hogyan került viszont a tót szövegbe az Uhorská Zem kifejezés? Ezt ugyan nem a mi kötelességünk megfejtetni, de megkíséreljük egy feltevés árán. Fel kell tennünk, hogy volt az éneknek egy olyan magyar változata, amelyben Magyarország szerepelt — s ennek emlékét őrizte meg épen a tót szöveg, lefordítva az ország nevét Uhorská Zemmel.

Íme Houdek két súlyos bizonyossága! Az egyik súlytalan, nem bizonyít semmit, a másik meg épen a mi igazunk mellett tesz tanúságot.

Áttérve a magunk érveire, elmellőzzük azt — mert nem bizonyítható, csak érezhető — hogy a Szendrei névtelen énekéből magyar levegő árad felénk, s az ének szelleme is egészen magyaros. Csak a pozitív, kézzel fogható érveinket akarjuk felsorakoztatni. Kezdem azzal, hogy van a tót énekben néhány apró mozzanat, amelyek csak magyarból fordított szövegben vannak helyükön, eredeti tót költeményben nem volna érthetőek. Ilyen először az, hogy míg a magyarban két főhősnek állandó jelzője a «vitéz úrfiak», a tót szövegben ilyenkor ezenkívül még ott van: a «magyar úrfiak», «magyar vitézek» («vitézi uherští»: 16, 24. vszk; «mladí pani z uherskej zeme». Lauček-féle szöveg: «uherští vitézi:» 20. vszk; «uherští pani»: 22. vszk.) A magyar szerzőnek ezt nem kellett megmondani, úgymint tudta mindenki. A tót fordító tette ezt oda, mintegy magyarázatképpen, «azok a híres magyar vitézek» (nem tótok!); ha a tót szöveg volna az eredeti, akkor is benne lehetne ugyan, annak kiemelésére, hogy idegen nemzet hőseiről van szó, de hogy használatuknak más volt az oka, azt a körülmény igazolja, hogy ezek a jelzők a tót költeményben mindig ott fordulnak elő, ahol az némi szabadsággal adja a magyar szöveget — vagy bővebben, illetőleg könnyebben tolmácsolja a nehézkes magyar fordulatot, vagy a vérszáj kedvéért halmozza a díszítő jelzőket. Az akkor már igen fejlett cseh irodalmi nyelvben a tót szerző takarékosabban, tömörebben szólaltathatja meg a körülményes, nehézkes magyar szöveget, s az ilyenkor megtakarított néhány szótagnyi ürt tölti ki a «vitézi uherští»-val.

A tót eredet ellen szól az is, hogy tót szövegben (11. és 12. vszk.) magyar köznyelvi szavak fordulnak elő: *lovász* és *lovászmester*. Ez eredeti tót költeményben nem fordulhat elő: egyik szó sem kölcsönzés vagy jövevény a tótban, csak ad hoc' átvétel, az eredeti költemény magyarvoltának maradványa. Minden szerző ügyel arra, hogy írása megőrizze a nemzeti jellegét, hogy az, mondjuk, magyaros, németes vagy tótos legyen; s a költők meg épen önkéntelenül is purizmusra törekszenek. Még jövevénytiszta szavakat sem használnak szívesen, de egészen idegen, a maguk nyelvébe még át nem került szavakat eredeti verseikbe nem szőnek bele. Még fordított szövegből is kirínak, s itt is csak azért szerepelhetnek, mert a fordítás a Felvidéken készült. Ismeretes, hogy a Felvidéken a kedélyes tótok körében szokás tót anyanyelvű előadásukat zamatos magyar kifejezésekkel fűszerezni. Ilyeneknek érezte a tót szerző a magyar *lovász* és *lovászmester* szavakat is: meghagyta tehát őket tót költeményében, mert mint jó kifejezések tetszetek neki.

Magyar eredetire vall még a költemény magyar nevű hősein kívül a nevek magyaros szórendje is. Miként a legtöbb európai nyelvben, a tótban is a személynévben a keresztnév megelőzi a családnévet — a tót költeményben még sem így van, hanem egészen úgy, mint a magyarban: Siládi Mihál, Had'máži Václav (Láclav). Eredeti költeményben a költő bizonyára a tót szórendet alkalmazta volna, de itt ragaszkodott az «eredeti» formához, hűségéhez.

A nevekkal kapcsolatban még egy érdekességet kell megemlíteni: Hajmási László helyett a Lauček-féle szövegben mindenhol, a Liborčén-félében pedig túlnyomólag Václavot találunk, de az utóbbi szöveg 27. és 28. versszakának Láclavja megmagyarázza ezt a névváltozást. A tótban u. is a László keresztnév ily alakja nem használatos. A Liborčén-szöveg azt bizonyítja, hogy eredetileg mindenhol a magyar Lászlónak a tótban szabályosan megfelelő Láslav — Láclav alak volt. De mivel ilyen keresztnévet ők nem ismertek, az igen hasonló hangzású Václav-val keverték össze és helyettesítették későbbi másolók — pedig ez a név Vencelt jelent. Végeredményben tehát a fordító itt is híven ragaszkodott az eredetihez.

Már ezek az apróbb mozzanatok is hangosan beszélnek a magyar szöveg eredeti volta mellett, megállapításainkat azonban egészen bizonyossá teszik azok az apróbb-nagyobb hibák, amelyeket csak a magyarról tóra való fordítás közben lehetett elkövetni, megfordítva nem. Bizonyító erejük annál nagyobb, minél súlyosabbak, minél nagyobb a zökkenő a félreértés következtében. Négy ily esetet sorolunk fel, amelyek — azt hisszük — igazolják ama állításunkat, hogy a fordítás a magyarból történt.

1. Rögtön az első strófa második sorában van egy kis hiba; «az kinek mássát...» fordítása közben a «mássát»

kimaradt s így a «az kinek...» megfelelő «éhož» feleslegesnek látszik, mivel a tót nyelvű verssor később kiteszi «azt nem hallottátok». Elnézés, amely csakis a magyarról tóra való fordítás közben keletkezhetett.

2. A 11. versszakban is van egy hasonló hiba: a magyar verssor így hangzik «És nyergelének mindjárt magoknak három főlovakat». Ugyanekkor a tót variáns: «A osedlavše tri hlavne koně preš sú prospichali». Vagyis az egész verssort egy szóval (osedlavše) tolmácsolja s azután hozzáteszi, hogy a «három fő ló» elvágat. A betoldás csak a versmérték kedvéért történt, egyébként is hiba, mert a nyergelés után nem vágatnak el a vitézek, hanem öltözködnek s készülődnek az indulásra: mindezt a szabatosan lefordított következő strófa beszéli el. A magyar eredetiben jól van meg, a tót fordításban hibás: a hiba újból a magyarról tóra való fordítás közben csúszott bele.

3. A legfontosabb érvünk, a magyar eredetiség mellett a döntő bizonyíték, az ötödik strófában van, azért ezt teljes egészében közöljük:

Nagy fohászkodván keserőséggel ez szót mondja vala:
Eszkendő ez nap úri házamnál vígan lakom vala,
Én vén atyámmal és vén anyámmal, hajadon hugommal.

Velkym vzdychanim, hlasem žalostnym¹ to jest on povedal:
Od tejto chvíle na rok, až Bůh dá, budeš Mihal doma,
s otcem i s matku i s panu sestru budeš hodovati.

Amint tudjuk, a fordítás alapjául szolgáló eredetiben ezután következik a 17 versszakos kihagyás, amely már a magyar költeményben is bizonyos zavart idézett elő: ezt az értelmi hézagot a tót fordító akár észrevette, akár nem, segíteni nem tudott rajta, sőt növelte ezt a szakadékot, amely a 6. strófát az 5-től elválasztja. Nem értette meg ugyanis, vagy félreértette, a 2. és 3. sort, — ez épen legfőbb érvünk a mi igazunk bizonyítására. «Eszkendő ez nap... vígan lakom vala» világosan — már magyar fülnek világosan — azt jelenti, hogy «egy évvel ezelőtt még... vígan laktam...»; ez visszaemlékezés Szilágyi Mihály otthoni vig életére: azért mondja «nagy fohászkodván keserőséggel» még előbb a «keserves nótát», mert eszébe jutnak a hazai boldog napok (amelyek részletezése a Vasady kódexben meg is van): innen a panaszkodás a szomorú jelenen. Ezt a *mult* eseményt a fordító egy évvel későbbre, a *jövőre* vonatkoztatja. Úgy látszik, a nyelvérzéke nem érezte a pontos jelentést ennél a régies — ragtalan — kifejezésnél: azt hitte «eszkendő ez napra...» a jelentése; jövő idei értelmet adott neki: «Mához egy évre, ha Isten úgy akarja, Mihály otthon *leszel*, atyáddal, anyáddal, hajadon

¹ Lauček: a narikánim.

hugoddal *fogsz* mulatozni.» Nézzük, mily zavart támaszt a tót szövegben ez a félreértés. Először: honnan tudja Szilágyi, hogy ki fog szabadulni; azután: honnan tudja, hogy ha majd kiszabadul, az pontosan egy év múlva történik? Íme a helyzet: Szilágyi tudja, hogy egy év múlva szabad; kobzot ragad s «nagy sóhajtással s siránkozó hangon» egy igen szép és *keserves nótát* (a tót szöveg!) énekel; a «keserves» nótában az áll, hogy egy év múlva otthon lesz s mulatozni fog: szabadságának *örömhíre* ez. Nem is zavar ez, hanem teljes értelmetlenség; aki ezt le tudta írni, s nem vette észre, milyen képtelenséget ír, az tudhatott írni, tudhatott verselni, költő azonban nem volt, erejéből nem futotta eredeti alkotásra!

A fordító hibájából, kritikátlanságából — vagy akár azt is mondhatnók: tudatlanságából — tehát a költeménynek ezen a pontján végzetes lélektani és szerkezeti hiba csúszott be a tót szövegbe: feleslegessé vált az ifjak szökése, fölöslegessé a császárlány szerepe, azonkívül a szabadulás örömhírét keserves, siránkozó hangon adja elő a főhős — viszont minden egyéb változatlanul maradt a költeményben: minden úgy maradt, ahogyan a magyar költő eredetileg megénekelte. Nyilvánvaló, hogy itt csak fordítási hibáról lehet szó, még-pedig oly hibáról, amely csak a magyarról tóra való fordítás közben csúszhatott be: a magyar nyelv régies kifejezés módja idegen anyanyelvűnek bizonyos nehézséget okozhatott, s az a nem túlságosan értelmes tót író félrevezette. Ez az érv eldönti a kérdést, kétségtelen bizonyítéka a költemény magyar eredetiségének.

4. Van még egy súlyos félreértés a tót szövegben, a 6. strófában. A magyar ének megfelelő része:

Azért akkoron császár leánya kikönyöklött vala,
Palota ablakáról ő óhajtását hallja vala,
Ő termetire az Szilágyinak felgerjedett vala.

* Az utolsó sor igen fontos; ez okolja meg a császárlány későbbi tettét: azért akarja kiszabadítani az ifjakat, mert szerelmes lett Szilágyiba. A tót szövegben azonban, amely egyébként eléggé pontos fordítás, azt olvassuk:

Inhed¹ v tu chvili cisarska panna v okenečku stala²,
[na pekni]em palace v krasnem okenku vzdychani slyšela³
hned [cisarska] panna panu Siladimu⁴ srdce obveselila.

— azaz: «Az ő gyönyörűséges szépsége Szilágyi szívét felvidította», tehát Szilágyi szeretett bele a császárlányba! Pedig Szilágyi akkor valószínűleg még nem is látta a leányt,

¹ Práve; — ² z okenka hladěla; — ³ jeho poslúchala; ⁴ Jej pekňá krásna Siladiho. (Lauček-féle variánsok.)

hiszen ez később («titkon egykoron») ment oda hozzájuk. Íme egy újabb félreértés — erre nyilván a magyar nyelv nehézkes szerkezete adhatott okot (Ő természetire az Szilágyinak felgerjedett vala).¹ Tehát a tót szöveg ismét rést üt az eredeti magyar szerkezeten, megbontva az elbeszélés logikus menetét, s a hiba megint a fordítás következménye: egy újabb bizonyíték a magyar ének eredetisége mellett.

Szólni kell még néhány szót a fordítás minőségéről is; a fordító a versmértéket is megtartotta, hiszen minden bizonnyal nem leírt szöveg volt előtte, hanem emlékezetből, a dallam után indulva fordított: ennek tulajdonítható, hogy az 1—20. versszak igen pontos, a 21—26. szabadabb, és a 27—33. strófa ismét pontos fordítás; érdekes, hogy a fordító épen a magyar költemény legtömörebb részét, a határmenti jelenetet tolmácsolta szabadabban. A 8. strófa egészen hiányzik, pedig kihagyása észrevehető hiányt okoz.

Itt kell megemlékezni a fordító költői adottságairól: nem szolgai fordító, hanem ahol csak teheti, költőiességre is törekszik, megválogatja kifejezéseit; ahol pedig a versmérték megengedi (telik a helyből) halmozást alkalmaz, sőt fokozást is: nyomatékosabb, színesebb kifejezést ad a magyar szöveg egyszerű szava helyett. («Na mu čest, viru, na moje vitezstvi» 9. vszak; «Na svych vítězov, a na svych junakov, preslavnych bašuv» 14. vszk.) Különösen jól látszik a fordító tehetsége a fentebb említett részlet szabadabb fordításánál: sokkal ügyesebben komponálja meg a császárléány siránkozását. Általában az egész tót költemény a magyarhoz képest költőibb, tökéletesebb — érthető, a döcögő magyar sorokat könnyű volt a hosszú multra visszatekintő cseh nyelven megszólaltatni.

A fordítások és változatok arra engednek következtetni, hogy a monda, kivált rövidebb szövegezése, igen népszerű volt a XVI. század közepe táján. Viszont az a tény, hogy egy későn, 1571-ben, ill. 1561-ben feljegyzett magyar éneknek már 1560-ban tót fordítása van, nemcsak azt igazolja, hogy az eredetit korán megrövidítették, hanem — s ez lényegesebb is — azt is, hogy a *Szilágyi és Hajmási monda* keletkezésének időpontját 1561-nél jóval korábbra kell tennünk.

SZABÓ Z. LÁSZLÓ.

¹ A sor nemcsak nehézkes szerkezetű, hanem valóban némileg félrevezető is, megtévesztheti még a magyarul jól tudót is: értheti a szöveget úgy, hogy (az) ő — a császárléány — természetire felgerjedett vala Szilágyinak (a vágya). Így értette a tót fordító is. Ezzel a magyarázattal még súlyosabb lett a szerző érve. *Szerk.*